

III. УКРАЇНА І СВІТ

Лісничук Олесь

РОСІЯ І УКРАЇНА – ДВІ АЛЬТЕРНАТИВНІ МОДЕЛІ НОВІТНІХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Свою відому метафору “Україна – не Росія” колишній український Президент Леонід Кучма парадоксально озвучив саме в той період, коли владна еліта України досить чітко орієнтувалася на російську суспільно-політичну модель, а також, при цьому, за неофіційною, але надалі підтвердженою інформацією користувалася послугами політичних консультантів і технологів з РФ. Однак саме в цій ситуації Л.Кучма, можливо, не навмисне, але підтвердив помітні розбіжності у функціонуванні українського і російського варіантів “регульованих демократій”, а якщо без евфемізмів, то – варіантів пострадянського авторитаризму.

Підстави говорити про значну тотожність базових векторів суспільно-політичного розвитку України і Росії були до 2000 року. Це саме та межа, коли почалося перебудування Росії ельцинської в Росію путінську. Це саме та межа, коли внаслідок “касетного скандалу” і наступної масштабної політичної кризи в Україні було фактично зруйновано перспективу остаточної кристалізації міцного і стабільного режиму авторитарного правління, персоніфікованого в особі Л.Кучми.

Навіть у період, що може претендувати на назву “класичного кучмізму” і який припадає приблизно на другу половину 2001 – першу половину 2004 рр., політична модель України на функціональному рівні мала серйозні відмінності

від політичних режимів своїх партнерів по ЄЄП. На відміну і від Білорусі, і від Казахстану, і від, власне, Росії, в Україні спостерегалися:

- реальна опозиція, політична вага якої зростала;
- досить інтенсивна політична конкуренція, відсутність монолітної єдності владної еліти;
- стабільно низький рівень підтримки діючої влади в соціумі;
- зростання політичного потенціалу громадянського суспільства;
- відсутність, незважаючи на відповідні домагання, повної монополії владних еліт в інформаційному просторі.

До важливих особливостей тодішнього українського політичного режиму можна віднести також інтенсивну експлуатацію *чинників зовнішнього походження*.

З одного боку, йдеться про т.зв. *“європейський вибір”* – комплекс риторики, що оголошував принципову прихильність українського керівництва до інтеграції країни в європейські та євроатлантичні структури. Метою цієї риторики було утримання зовнішньополітичної легітимності режиму на тлі внутрішньої проавторитарної поведінки влади, політичних криз в країні і, зрештою, падіння легітимності внутрішньої.

Іншим зовнішньополітичним чинником був, відповідно, *російський*, який переважно означав неформальні домовленості про підтримку владними елітами Росії українського керівництва, в тому числі і в процесі очікуваної в майбутньому зміни Президента. В останній рік каденції Л.Кучми цей чинник практично *“натуралізувався”*: із формального зовнішнього набув ознак майже внутрішнього. Мається на увазі, що потреба в ньому для тодішнього українського керівництва та досягнута інтенсивність його застосування були настільки високими, що перетворювали практику російської підтримки в практику *російської присутності* в українській політиці і владі.

Повертаючись до зіставлення трендів політичного розвитку України і Росії в перші роки нинішнього десятиліття,

варто відзначити, що в ці роки в Росії, на противагу Україні, почали превалювати спроби організації оновленою владною елітою стабілізації політичних та соціально-економічних процесів через централізацію процесів прийняття рішень, ієрархізацію рівнів політичного та адміністративного управління, витіснення з політичного простору суспільно резонансних конфліктів.

У той же час в Україні поступово синтезувався інший тренд, який включав у себе диверсифікацію політичного простору, урізноманітнення головних політичних процесів, зростання присутності в них рівня конкурентності, загострення міжелітних конфліктів, послідовне долучення до них активних частин соціуму.

Ці тренди загалом знайшли свій розвиток і посилення в Україні в процесах, пов'язаних з “помаранчевою революцією” та у Росії в реагуванні на український революційний досвід.

При цьому в Російській Федерації і в публічному політичному дискурсі, і в свідомості владних еліт, і, значною мірою, на рівні професійних політологічних рефлексій домінує інтерпретація сучасних трансформаційних процесів як в Росії, так і в Україні саме як *реалізації певного проекту*, як цілеспрямованої планомірної діяльності розробників та реалізаторів деякого плану суспільно-політичних змін. Таким чином не тільки постулюється, але й ідеалізується роль у виробництві і здійсненні таких проектів їх офіційних чи тіньових авторів.

Досить промовистим є те, що подібна логіка активно використовується не лише в публіцистичному дискурсі, не тільки різноплановими політичними коментаторами, але й набула поширення в середовищі російської академічної політичної науки. Цей підхід активно застосовується для тлумачення феномена “помаранчевої революції”.

Візьмемо для прикладу текст відомого російського дослідника О.Галкіна, доктора історичних наук, професора, головного наукового співробітника Інституту соціології РАН¹. Статтю цього вченого присвячено проблемам глобалізації, але

знайшлося там місце й для т. зв. “кольорових революцій”, зокрема й для української “помаранчевої”.

О.Галкін називає низку внутрішніх факторів, які він розуміє як *передумови* революційних криз. Це – високий рівень суспільного незадоволення, слабкість та корумпованість політичної влади, розкол у правлячій елітній групі, наявність впливової сили, що може запропонувати альтернативу, наявність “розкрученого” харизматичного лідера. З цими тезами можна загалом погодитися, хоча варто визнати, що ними спектр передумов та, більше того, *причин*, як мінімум, “помаранчевої революції” не вичерпується.

Втім, далі акцент робиться на ролі “деяких закордонних сил”. А вже через кілька абзаців, де ці “зовнішні сили” пов’язуються з глобалізацією, відбувається редуція українського, грузинського та киргизького революційних досвідів (в останньому випадку все ж уточнюється, що то була “напівреволюція”) до військових переворотів, що відбувалися в ХІХ столітті в Латинській Америці.

Наведені тези, як здається, по-перше, є *репрезентативними* (в тому самому числі журналу знайдемо схожі інтерпретації), по-друге, *симптоматичними*.

Загалом, російські політологи і публіцисти доклали не менше (а, може, й більше) зусиль, щоб концептуалізувати явище “кольорових революцій”, ніж політологи та аналітики країн, в яких ці події мали місце.

Як видно, серед іншого, з наведеної статті О.Галкіна, витворений зусиллями російських авторів концепт “кольорових революцій” тримається на кількох головних підходах.

По-перше, “кольорові революції” розглядаються як проект *закордонний*, західний (читай – американський)², що лише успішно використовує внутрішні передумови в країнах його застосування.

По-друге, “кольорові революції” в різних країнах тлумачаться як *модифікації* одного й того ж проекту.

По-третє, *роль* самої *Росії* в революційних кризах або залишається без уваги, або мінімалізується.

По-четверте, на *продемократичний характер* антивладних виступів увага теж не звертається, а масові протести часто оцінюються як *охлократичні*.

На наш погляд, присутність подібних установок в тлумаченні конкретного феномена “помаранчевої революції” не тільки не сприяє його тверезому аналізу, але й веде до сутнісних перекручень у його розумінні.

Залишаючи “за дужками” тезу про зовнішню (американську) зумовленість, яка вже була вдосталь дискутованою і вже знайшла багато переконливих контраргументів, хотілося б висловити свої заперечення щодо іншого складника теорії “кольорових революцій”. На нашу думку, спільний знаменник під революційними процесами в Україні, Грузії і Киргизстані дуже умовний, а саме поняття “кольорові революції” є більше метафоричним, ніж аналітичним.

Безумовно, в результативних протестних акціях у трьох пострадянських країнах було багато подібного. В українському і грузинському випадках таких перетинань значно більше, в тому числі й на сутнісному рівні. У той же час внутрішні умови та передумови криз, що викликали повалення попередніх владних еліт, рушійні сили та їх мотивації, безпосередні каталізатори в цих процесах були далеко не тотожними.

Як би хто не схилявся до версії про “спецпроектне” розгортання “помаранчевої революції”, але він повинен рахуватися з тим, що ще весною 2004 року (а то й пізніше) “грузинський сценарій” як у дискурсі опозиції, так і влади розглядався як малореальний.

Кілька подій, що відбулися вже перед початком, а то й в перші місяці кампанії, стрімко посилити громадянське пробудження в країні, націленість на солідарні протестні дії. Назвемо кілька:

- висунення В.Януковича як кандидата в офіційні наступники Л.Кучми, який виявився кандидатом, деконсолідуючим як суспільство, так і еліти, в тому числі і близькі до влади;
- численні приклади силового чи маніпулятивного “просування” “кандидата від влади”, фактичне його нав’язування виборцям;

- мобілізуюча роль технології “помаранчевої хвилі”;
- отруєння опозиційного кандидата в Президента В.Юшенка тощо.

Внаслідок силового впливу з боку влади провокувався суспільний протест, який, зрештою, став непрогнозованим (можливо, нерозрахованим) і, значною мірою, самоорганізованим, зростаючим лавиноподібно. Саме цей протест, його масштаби та показники уможливили київський Майдан та його аналоги в більшості регіонів країни, а не спеціально підготовлені і реалізовані сценарії якихось сторонніх авторів.

Специфікою “помаранчевої революції”, порівняно з кризами в Грузії та Киргиз стані, можна вважати те, що принципово важливим суб’єктом українських подій був середній клас, широкі прошарки вітчизняної буржуазії, малого й середнього бізнесу, середовища громадянського суспільства.

Отже, признаючи організовану підготовку до протестних акцій політичної опозиції, тим не менше відзначимо як одну із найважливіших тенденцій, виявлених “помаранчевою революцією”, *здатність широких суспільних груп до самоорганізації в рамках солідарної колективної політичної дії*. Вибори-2006 та події після них продемонстрували, що цей потенціал не витратився за постреволюційні місяці, хоча й став пасивнішим у своїх виявах. Завдяки його збереженню в політичному просторі підтримується висока конкурентність. Саме ця *конкурентність*, поряд із значною *лібералізацією діяльності СМІ* та проведеними в цілому *демократично парламентськими виборами* можна вважати за головні на сьогодні наявні *реальні здобутки “помаранчевої революції”*.

Висока конкурентність політичного середовища як властивість сучасної політичної моделі України, як і дві інші, є передумовою утворення більш зрілих форм демократії. Одночасно вона може бути і викликом для демократичної перспективи в Україні.

Політична конкуренція в Україні сьогодні має складну структуру, верхнім рівнем якої є підтвержене і недавніми

виборами розмежування політичних симпатій на електоральній мапі поміж Заходом, Центром та Сходом і Півднем країни. В той же час, основні протиріччя спостерігаються на рівні еліт і розкол країни, про який більше говорять за її межами, є, до певної міри “нав’язаним” суспільству політикумом – політизація реально наявних відмінностей між різними регіонами відбулася внаслідок ставки на технологічні прийоми політичної боротьби. Для самої природи і змісту боротьби за владу в 2004 р. актуалізовані нею регіональні відмінності мали вторинне значення. Своя ж, і доволі значна диференціація спостерігається і в політичних таборах, що спираються на якийсь із названих регіональних електоральних сегментів.

Початок дії на практиці змін до Конституції країни різко посилює попит на здатність політичних еліт до результативних переговорів, узгодження своїх групових інтересів з інтересами іншими для кооперативної взаємодії в політичному процесі. Якщо хочете, це можна вважати справжнім тестом на професійну придатність лідерів політичних сил, їх клієнтел – різноманітних “ближніх кіл” і “команд”.

Очевидно, відчуваючи потенційні складнощі в цій царині, українські політичний та медійний дискурси під час останньої виборчої кампанії уважно реагували на проблему творення парламентської коаліції у Верховній Раді нового, п’ятого скликання. За останній місяць перед виборами, спостерігаючи за публічною активністю представників лідерів виборчої кампанії та її висвітлення в ЗМІ, могло скластися враження, що в країні вже відбувається формування правлячої коаліції, а не власне парламентський виборчий процес. На інститут правлячої коаліції покладається багато і, насправді, багато від неї залежить. Однак, на наш погляд, формат майбутньої коаліції не є проблемою екзистенційною для перспективи демократичного розвитку в Україні, для становлення реально функціонуючої ефективною моделі демократії.

Зважаючи на актуальність проблеми розколу країни, серед усіх можливих варіантів парламентської коаліції, на наш

погляд, продуктивним, щонайменше для відкритого і неупередженого обговорення, міг би стати варіант справжньої великої коаліції – коаліції, до участі в якій були б запрошені всі переможці парламентських виборів.

Доцільність в такій коаліції мала б сенс, якби її учасники узгодили курс на тимчасову імплементацію в Україні механізмів демократії *консоціативного, співгромадського типу*. При цьому важливим було б знайти оптимальне залучення й інших елементів такого типу демократії – права взаємного вето, пропорційного представництва електоральних сегментів у центральних та регіональних органах влади тощо.

Це та практика, яка б могла б бути застосованою на певний стабілізуючий політичний період, головним імперативом тут міг би стати пошук та підтримання консенсусу в елітах з наступним перенесенням його на суспільство.

Навіть резонансне обговорення такого варіанту саме сьогодні мало б сенс для, можливо, більш ретельного погляду на можливості *консоціативної демократії* в Україні в майбутньому, у разі якщо регіональні протиріччя законсервують і зберігатимуть високу політизацію.

Однак в післявиборчий період у політичному дискурсі місце великої коаліції зайняв образ “широкої коаліції”. Різниця між цими категоріями виявилася не лише на рівні звучання, але й набула характеру семантичних відмінностей. “Широка коаліція” мислилася попри офіційну публічну риторику і її адептами, і її критиками не більше, ніж доповнений варіант “коаліції, що мінімально перемагає”. Тобто, коаліційного утворення, яке згідно з В.Райкером, має бути “настільки велике, щоб бути достатнім для перемоги і не більше того”³. Проект “широкої коаліції” передбачає розвиток “мінімально необхідної коаліції” (за результатами створення якої формується уряд) до парламентського альянсу понад 300 мандатів, тобто конституційної більшості. Останнє необхідне для більшої концентрації влади формальним та реальним керівництвом коаліції, а не для розширення базового консенсусу, як те передбачає практика великої коаліції.

Ідея “Універсалу національної єдності” була значно ближчою до духу консолідації. Втім, “Універсал”, не будучи підкріплений реальними механізмами взаємодії між окремими фрагментами еліт, дуже швидко втратив свій нормативний потенціал і набув символічного статусу.

Враховуючи те, консідаційна модель у ближчій перспективі навряд чи буде використана, та й після посилення парламентариської складової політичної системи висока конкурентність політичного середовища в Україні буде зберігатися. Є підстави прогнозувати, що ця конкурентність буде утримуватися в межах відносної демократичної рівноправності. Проте в наступний політичний період, очевидно, значний вплив і активне застосування збережуть тіньові, непублічні практики, через які головним чином і буде розвиватися самоорганізація політичної конкуренції.

Однак саме в самоорганізованій конкурентності, на нашу думку, і полягає головна відмінність української моделі політичного розвитку від моделі розвитку сьогоденної Росії, де реалізується курс на вилучення публічних, електорально орієнтованих виявів стратифікації політичного класу. В то й же час конкурентній моделі української політики бракує *стабільності і прогнозованості*, тоді як для *моноцентричної російської* вже найближчим часом *організований дефіцит реальної конкуренції* може стати серйозним викликом.

¹ Галкин А. Глобализация и политические потрясения XXI века. – Политические исследования. – 2005. – № 4. – С. 68–69.

² В інтерпретації відповідного українського досвіду найбільш показово є: Афанасьева Е. Государство или революция? – М.: “Европа”, 2005.

³ Riker W. The Entry of Game Theory into Political Science // Toward a History of Game Theory. – Ed. By E. Weintraub. Durham, London: Duke University Press, 1992. – P. 218.